

КОПОТУН І. М.,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
головний науковий співробітник
науково дослідної лабораторії
з проблем запобігання кримінальним
правопорушенням
(Донецький державний університет
внутрішніх справ)

СОКОЛОВ Д. С.,

здобувач
(Науково-дослідний інститут
публічного права)

УДК 343.9.024:336.14

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.48>

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ

У статті здійснена спроба розкрити окремі елементи кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель в Україні.

Відмічено, що в умовах сьогодення злочинність у цій сфері зазначається високим рівнем латентності та безкарності винних у вчиненні кримінальних правопорушень, що обумовлено як об'єктивними тенденціями суспільного розвитку, так і прорахунками в організації та здійсненні запобіжної діяльності контролюючих і правоохоронних органів.

Автором виокремлені основні причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель в Україні. Встановлено, що в загальному комплексі детермінанти злочинності можна поділити на економічні, соціальні, політичні, ідеологічні, організаційні та управлінські.

Звернута увага, що в останнє десятиліття спостерігається зростання професіоналізму злочинців, підвищення їх технічного оснащення та використання легальних установ для прикриття. Залежно від регіонального поширення та масштабу впливу, детермінанти класифікуються на загальнодержавні, регіональні, місцеві, макросоціальні, мікросоціальні та індивідуальні. Проаналізовано соціальні, професійні, матеріальні, сімейні та інші характеристики, які в комплексі визначають особистість злочинця, що здійснює кримінальні правопорушення у сфері публічних закупівель в Україні.

Наголошено, що створення ефективної системи запобігання злочинності в Україні неможливе без аналізу сучасного стану злочинності та її тенденцій. Доведено, що загальна проблема детермінації злочинності, а також окремих її видів, є взаємопов'язаною і водночас становить одну з ключових тем у кримінології, що має значний вплив на ефективність запобіжних заходів, які вживають правоохоронні органи.

Ключовою причиною, що впливають на ефективність використання бюджету як основного елемента фінансової системи держави, є нецільове використання бюджетних коштів, це включає витрати з бюджету або надання кредитів без визначених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК України).

Ключові слова: публічні закупівлі, бюджетна сфера, кримінальні правопорушення, злочинність, кримінологічна характеристика, детермінанти, запобігання.

Kopotun I. M., Sokolov D. S. Criminological characteristics of criminal offenses in the field of public procurement in Ukraine

The article attempts to reveal some elements of the criminological characteristics of criminal offenses in the field of public procurement in Ukraine.

It is noted that in today's conditions, crime in this area is marked by a high level of latency and impunity for those guilty of criminal offenses, which is due to both objective trends of social development and miscalculations in the organization and implementation of preventive activities of controlling and law enforcement agencies.

The scientific article deals with the issue of prevention of criminal offenses in the field of public procurement in Ukraine. It is noted that public procurement is the purchase of goods, works and services by the customer in accordance with the procedure established by law.

The subject of procurement is goods, works or services procured by the customer within the framework of a single procurement procedure or within the scope of simplified procurement, for which participants are allowed to submit tenders or proposals at negotiations.

The main principles on which public procurement should be based include: fairness and equality of participants, transparency, efficiency and economy of the use of public funds, stimulating national production and the labor market, ensuring national security, social justice, regional development, supporting small and medium-sized businesses, environmental protection, etc.

Public procurement procedures are highly complex, which increases the risks of offenses in this field, including corruption and fraud. This, in turn, can lead to negative consequences, such as inappropriate and inefficient use of budget funds, which, in turn, causes a lack of income to the state budget.

Criminal actions encroaching on the budget sphere pose a serious threat to the criminological security of the state. They not only contribute to the development of the shadow economy, but also complicate the performance of the state's social functions.

One of the most vulnerable spheres in Ukraine is public procurement, which suffers from criminal manifestations and corruption. Criminal offenses in the field of public procurement should be considered socially dangerous actions that involve the misuse of public (budget) funds during public procurement.

At the same time, such diversity complicates the control and detection of these criminal offenses by law enforcement and control bodies. Therefore, the main task of these bodies is the eradication of abuses in the process of public procurement, tender procedures and the elimination of schemes that allow to minimize the payment of payments.

As a result of the irrational and inefficient use of budget funds, as well as the failure of the state to fulfill its budget obligations, social problems are worsening. This leads to an increase in the gap between the majority of the population, which is forced to fight for survival, and those who get rich quickly by misappropriating public resources.

The impunity of officials involved in embezzlement of budget funds undermines the authority of the law, and in the public consciousness a sense of defenselessness of citizens is formed both before crime and before the authorities.

In this regard, the sphere of public procurement is increasingly becoming the object of attention of criminals, who have begun to use it as a means of quick and usually impunity for unjust enrichment. This leads to the weakening of socio-legal control over the situation in the country, the growth of ties between state and local self-government bodies and criminal structures, as well as their penetration into the administrative sphere.

Key words: *public procurement, budget, funds, corruption, criminal offenses, prevention.*

Вступ. Аналізуючи виокремлені автором основні причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель в Україні. Встановлено, що в загальному комплексі детермінанти злочинності можна поділити на економічні, соціальні, політичні, ідеологічні, організаційні та управлінські. Звернута увага, що в останнє десятиліття спостерігається зростання професіоналізму злочинців, підвищення їх технічного оснащення та використання легальних установ для прикриття. Залежно від регіонального поширення та масштабу впливу, детермінанти класифікуються на загальнодержавні, регіональні, місцеві, макросоціальні, мікросоціальні та індивідуальні. Проаналізовано соціальні, професійні, матеріальні, сімейні та інші характеристики, які в комплексі визначають особистість злочинця, що здійснює кримінальні правопорушення у сфері публічних закупівель в Україні.

Наголошено, що створення ефективної системи запобігання злочинності в Україні неможливе без аналізу сучасного стану злочинності та її тенденцій. Доведено, що загальна проблема детермінації злочинності, а також окремих її видів, є взаємопов'язаною і водночас становить одну з ключових тем у кримінології, що має значний вплив на ефективність запобіжних заходів, які вживають правоохоронні органи.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України бюджетна система відіграє важливу роль. Відповідно до ч. 1 ст. 95 Конституції України, вона базується на принципах справедливого та неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами та територіальними громадами. Основною метою цієї системи є забезпечення нової якості економічного, соціального та гуманітарного розвитку, а також інтеграція України до Європейського Союзу. Однією з ключових причин, що впливають на ефективність використання бюджету як основного елемента фінансової системи держави, є нецільове використання бюджетних коштів. Це включає витрати з бюджету або надання кредитів без визначених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК України).

Зареєстрований обсяг кримінальних правопорушень, пов'язаних з публічними закупівлями, хоча й демонструє незначне зменшення, все ще залишається на високому рівні. Це свідчить про ступінь суспільної небезпеки, що потребує впровадження системних заходів для запобігання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі аспекти кримінологічної характеристики та запобігання злочинності в бюджетній сфері досліджували такі вчені, як: Н. О. Антонюк, Я. В. Василевич, В. І. Василичук, А. А. Вознюк, Н. О. Гуторова, О. Г. Кальман, Д. Ю. Нікітін, М. В. Одуха, О. В. Тихонова, В. П. Хоменко, А. М. Черечарчук, С. С. Чернявський, О. Ю. Шиян, О. Ю. Шостка та інші.

Результати дослідження. Сьогодні економіка розглядається як спосіб життєдіяльності людей і суспільства, що включає відносини між ними, які регулюються правовими нормами. Ці норми сприяють раціональному використанню ресурсів для виробництва різноманітних благ і послуг, а також задоволенню життєвих потреб учасників соціально-економічних відносин. Структура економіки охоплює: державу як регулятора економічних взаємовідносин у суспільстві; людей у ролі виробників, споживачів і управлінців; природу; засоби виробництва; інфраструктуру; предмети споживання; інтелектуальну діяльність та інформацію. З кримінологічної точки зору, всі структурні елементи економіки мають велике значення для дослідження та вирішення завдань запобігання економічній злочинності. Проте основним фактором і структурним елементом економіки є люди, які взаємодіють у різних Тому головною метою будь-якої економічної діяльності є отримання максимальної кількості ресурсів для задоволення потреб суспільства та його учасників [1, с. 125–126].

Сьогодні однією з ключових проблем української влади є виведення економіки з тіні та подолання криміналізації суспільного життя. Вирішення цих питань безпосередньо впливає на формування громадянського суспільства, створення правової держави, розвиток соціально орієнтованої економіки, а також на досягнення сталого економічного розвитку та сучасних європейських соціальних стандартів для всіх громадян. Одним із пріоритетних напрямків дослідження економічної злочинності в Україні є кримінальні правопорушення

у сфері публічних закупівель, оскільки більшість економічних правопорушень прямо або опосередковано пов'язані з державними бюджетними коштами [2, с. 169–170].

Розглядаючи генезу становлення та розвитку кримінально-правової відповідальності за злочинність у сфері нецільового використання бюджетних коштів на теренах України, можна виокремити такі періоди: перший період – княжа доба IX–XIII ст. – діяло звичаєве право, що сприяло появі данини, казни та відповідальності за казнокрадство; другий період – Литовсько-Польський XIV–XVII ст. – діяло як звичаєве право, так і закон, почало формуватися правове регулювання наповнення, використання та розкрадання казни; третій період – Гетьмансько-імперський XVIII–XIX ст. – діяв закон, визначено кримінальну відповідальність за розкрадання казни; четвертий період – сучасна доба XX ст. – донині – діє закон, прийнято законодавство, яке встановлює кримінальну відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів [3, с. 153–154].

Створення ефективної системи запобігання злочинності в Україні неможливе без аналізу сучасного стану злочинності та її тенденцій. Актуальність і масштабність цього завдання зумовлені, принаймні, двома групами взаємопов'язаних причин. По-перше, в Україні спостерігається високий рівень злочинності, а також постійні реорганізації правоохоронної системи, що негативно впливають на її ефективність. Це зумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками, зокрема, безперервними реформами правоохоронних органів і судової системи, які призводять до недостатньої ефективності їхньої діяльності. Як наслідок, спостерігається високий рівень латентності злочинності та безкарності осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень. Друга група причин полягає в потребі розробки нової концепції запобігання злочинності, яка враховує високий рівень криміналізації, а також можливості держави і суспільства для спільної ефективної та системної протидії кримінальним проявам. Це також передбачає усунення помилок і недоліків попередніх концептуальних підходів до організації запобігання злочинності, її забезпечення та практичної реалізації. Таким чином, «вивчення та кримінологічний аналіз детермінант злочинності, її кількісних та якісних показників» на сучасному етапі розвитку українського суспільства є необхідною умовою для реалізації кримінологічного забезпечення запобігання злочинності в Україні [4, с. 225–226].

У рамках аналізу кількісних показників слід окремо звернути увагу на високу латентність цього типу кримінальних правопорушень. Вивчаючи експертні оцінки, можна стверджувати, що найбільш поширеною є так звана природна латентність. Її причинами є високий рівень професіоналізму злочинців, а також відсутність конкретного потерпілого, який був би зацікавлений у притягненні винного до кримінальної відповідальності. Окрім того, досить поширеною є штучна латентність, зокрема в діяльності спеціалізованих суб'єктів, які протидіють злочинності, тобто правоохоронних органів. Причини цього можуть бути різноманітними: корупція, демонстрація вдавано високого рівня ефективності запобіжних заходів тощо. Серед наведених причин особливо значущою є корупція в правоохоронних органах. Позитивна динаміка корупційних правопорушень серед їхнього персоналу побічно свідчить про зростання штучної латентності у сфері службового підроблення в їхній діяльності. Корупція в Україні має свої специфічні риси і суттєво відрізняється від корупційних явищ у розвинених країнах. Без розуміння цих особливостей неможливо розробити ефективні та системні заходи для її запобігання та протидії. Сучасна корупція характеризується кризовим типом, оскільки вона зумовлена кризою в українському суспільстві, а не лише недоліками кримінальної юстиції. Це явище здатне поглиблювати кризу, нівелюючи будь-які політичні, економічні, правові та соціальні реформи в Україні. Корупція – неправомірна вигода в органах державної влади, зрощення бізнесу з політикою й організованою злочинною діяльністю на державному рівні визнано однією із загроз національним інтересам і національній безпеці України [5, с. 70–71].

Висока латентність кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель, а також здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без визначених бюджетних призначень або з їх перевищенням, пояснюється тим, що такі кримінальні правопорушення

залишаються непоміченими до моменту, поки уповноважені контролюючі органи не розпочнуть перевірку офіційних документів на їх достовірність. У цьому контексті важливо підкреслити кримінологічно значущі аспекти мораторію на проведення перевірок суб'єктів-розпорядників коштів контролюючими органами.

Як відомо, одним із складових кримінологічної характеристики злочинності є визначення її детермінуючих факторів. Важливо зазначити, що кримінологи підкреслюють, що питання детермінації злочинності в цілому, а також окремих її видів і конкретних кримінальних правопорушень, є однією з ключових проблем кримінології. На нашу думку, значущість цієї проблеми полягає в тому, що без її вирішення практично неможливо забезпечити ефективне запобігання злочинності. У системі суспільних відносин криміногенні та антикриміногенні явища і процеси взаємопов'язані та співвідносяться як діалектичні протилежності. Вони одночасно впливають на суспільну свідомість, але відображаються, сприймаються та оцінюються колективним розумом по-різному. Внаслідок цього криміногенні явища і процеси закономірно визначають вибір протиправного шляху досягнення цілей лише певної частини людей, насамперед тих, хто має антисуспільну спрямованість свідомості [6, с. 77–78].

Отже, загальна проблема детермінації злочинності, а також окремих її видів, є взаємопов'язаною і водночас становить одну з ключових тем у кримінології, що має значний вплив на ефективність запобіжних заходів, які вживають правоохоронні органи. При аналізі поняття причин злочинності через призму філософського вчення про причинність, поряд із терміном «причина», що викликає певний наслідок, важливо враховувати також поняття «умова». Умова не є безпосередньою причиною наслідку, але вона сприяє реалізації причини, так би мовити, відкриває можливості для вчинення кримінального правопорушення. Окрім термінів «причина» та «умова», у кримінології використовується поняття «детермінанти», яке охоплює обидва зазначені аспекти. Як зазначає В. П. Хоменко, «причини і умови є складовими елементами процесу детермінації, який, окрім них, включає ще й наслідок» [7, с. 125–126]. Загальнофілософське поняття детермінізму відображає залежність певних явищ у їхньому існуванні, а також їхню трансформацію під впливом різних чинників, тобто інших явищ. Це відношення детермінації пов'язане з уявленням про закономірний характер існування та змін у дійсності, адже саме поняття закономірності підтверджує думку, що «все, що існує і все, що виникає у світі, зумовлено певними стійкими та активними чинниками» [8, с. 40–41].

Проблема причинності в кримінології є важливою не лише для теоретичних досліджень, а й для практичних заходів. Вона дозволяє реалізовувати комплексні системні заходи щодо запобігання злочинності, залучаючи не тільки правоохоронні органи, а й економічні, соціальні та інші ресурси, якими може розпоряджатися суспільство і держава. Водночас, спираючись на філософське осмислення цих понять, слід зазначити, що в кримінології важко провести чітке розмежування між причинами та умовами. Причини можна визначити як «процеси і явища, які безпосередньо призводять до злочинності». Умови ж не є безпосередніми причинами злочинності, але «створюють умови» для їх дії, полегшуючи виникнення суспільно небезпечних наслідків. Умовами можуть бути різноманітні «недоліки в управлінні та організації» в діяльності різних секторів економіки та державного апарату [9, с. 171–172].

Детермінанти злочинності можна класифікувати на кілька категорій: загальнодержавні, регіональні, місцеві, макросоціальні та мікросоціальні. Водночас, з огляду на механізм їхнього впливу на злочинність, їх можна розділити на загальні, що впливають на криміногенну ситуацію в цілому, та спеціальні, які мають специфічні сфери впливу. Зазначене дозволяє визначити соціально-економічні, нормативно-правові та організаційно-управлінські чинники впливу детермінант на злочинність [10, с. 163–164].

Соціально-економічні детермінанти. Соціально-економічні фактори в системі кримінологічних детермінант економічної злочинності є ключовими, оскільки вони впливають на злочинну поведінку не лише окремих осіб, а й на криміногенну ситуацію в суспільстві загалом. Ці чинники представляють собою комплекс історично змінних негативних явищ

в економічному житті, які, з одного боку, формують певний рівень економіко-правової свідомості населення, а з іншого – створюють умови в сфері виробництва, розподілу та обміну матеріальних благ, що сприяють задоволенню життєвих потреб людей через злочинні дії.

Нормативно-правові детермінанти. Правові норми, які регулюють економічні відносини, можуть негативно впливати на криміногенну ситуацію, якщо вони не відповідають цілям соціально-економічного розвитку суспільства та вимогам об'єктивних економічних законів. З кримінологічної перспективи це є ключовим аспектом для розуміння правових факторів, що детермінують економічну злочинність.

Організаційно-управлінські детермінанти. До організаційно-управлінських факторів, які сприяють виникненню економічних злочинів, відносяться недоліки в роботі механізму державного управління економічними процесами та формуванні його апарату. Це також включає виконання контрольно-розпорядчих функцій без врахування їх економічної доцільності та завдань, спрямованих на запобігання економічній злочинності. Наявність цієї групи детермінант, насамперед, пов'язана з недоліками в діяльності правоохоронних і контролюючих органів, зокрема в аспектах їх структурної організації, виконання основних і додаткових функцій, підготовки та розстановки кадрів тощо. На сьогоднішній день не існує чіткого механізму взаємодії між правоохоронними органами, контролюючими установами та елементами економічної системи [11, с. 274–275].

До кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель, можна віднести і характеристику осіб, які вчинили нецільове використання бюджетних коштів, яка дає змогу визначити соціально-демографічну структуру осіб, їх освітній та віковий ценз, індивідуалізувати мотив вчинення кримінального правопорушення. Аналізуючи статистику та дослідження науковців, можна зробити висновок, що зазвичай це службова особа, віком від 27 років до 55 років, має вищу освіту, наділена правом розпоряджатися бюджетними коштами з безперервним трудовим стажем вище 5 років. Більшість із них не були раніше засудженими, що свідчить про відсутність глибокого кримінального ураження та стійкої антисоціальної спрямованості цих осіб. Вчинення кримінального правопорушення здійснюється групою осіб з рольовими функціями та професійними навичками. Переважна більшість злочинців є одруженими, з невеликими легальними доходами. Здебільшого такі особи діють з корисливим мотивом. Характерним є підвищене відчуття незалежності від правової системи, орієнтація на задоволення своїх власних потреб за допомогою будь-яких засобів та з чітким усвідомленням протиправності своїх дій [12, с. 195–196].

Висновки. Таким чином, слід зазначити, що сьогодні однією з основних проблем, з якими стикається українська влада, є виведення економіки з тіні та подолання криміналізації суспільного життя. Розв'язання цих питань має безпосередній вплив на формування громадянського суспільства, створення правової держави, розвиток соціально орієнтованої економіки, а також на досягнення сталого економічного розвитку та сучасних європейських соціальних стандартів для всіх громадян. Одним із пріоритетних напрямків дослідження економічної злочинності в Україні є кримінальні правопорушення у сфері публічних закупівель, оскільки більшість економічних злочинів прямо або опосередковано пов'язані з державними бюджетними коштами.

Наголошено, що розробка ефективної системи запобігання злочинності в Україні неможлива без детального аналізу сучасного стану злочинності та її тенденцій. Актуальність і масштабність цього завдання обумовлені, принаймні, двома групами взаємопов'язаних причин. По-перше, в Україні спостерігається високий рівень злочинності, а також постійні реорганізації правоохоронної системи, які негативно впливають на її ефективність. Це викликано як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами, зокрема, безперервними реформами правоохоронних органів і судової системи, що призводять до недостатньої результативності їхньої роботи. Як наслідок, спостерігається високий рівень латентності злочинності та безкарності осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Друга група причин полягає в необхідності створення нової концепції запобігання злочинності, яка враховує високий рівень криміналізації, а також можливості держави і суспільства для спільної

та ефективної системної протидії кримінальним проявам. Це також передбачає виправлення помилок і недоліків попередніх концептуальних підходів до організації запобігання злочинності, її забезпечення та практичної реалізації. Отже, «дослідження та кримінологічний аналіз детермінант злочинності, її кількісних і якісних показників» на сучасному етапі розвитку українського суспільства є необхідною умовою для реалізації кримінологічного забезпечення запобігання злочинності в Україні.

Відомо, що одним із елементів кримінологічної характеристики злочинності є визначення її детермінуючих факторів. Кримінологи підкреслюють, що питання детермінації злочинності в цілому, а також окремих її видів і конкретних правопорушень, є однією з основних проблем кримінології. На нашу думку, важливість цієї проблеми полягає в тому, що без її вирішення практично неможливо забезпечити ефективне запобігання злочинності. До кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель також слід включити також характеристику осіб, які вчинили нецільове використання бюджетних коштів. Це дозволяє визначити соціально-демографічну структуру таких осіб, їхній освітній рівень та вікову категорію, а також індивідуалізувати мотиви вчинення кримінального правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Нікітін Д. Ю. Кримінологічна характеристика та запобігання нецільовому використанню бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням: дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2021. 289 с.
2. Шиян О. Ю. Проблема нецільового використання бюджетних коштів з корисливих мотивів. *Юридична наука*. 2017. № 5 (71). С. 168–177.
3. Чередарчук А.М. Кримінально-правове забезпечення охорони публічних закупок: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Івано-Франківськ, 2021. 206 с.
4. Кримінологія: підручник / за заг. ред. І.Г. Богатирьова, В.В. Топчія. Київ: ВД Дакор. 2018. 352 с.
5. Шостко О. Ю. Кримінологічна характеристика корупційної злочинності в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 28. С. 69–78.
6. Чернявський С. С., Василичук В. І., Вознюк А. А. Розслідування нецільового використання бюджетних коштів : метод. реком. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 89 с.
7. Хоменко В. П. Кримінальна відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (98). С. 120–131.
8. Антонюк Н. О. Кримінальна відповідальність за заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою : монографія. Львів, 2008. 216 с.
9. Тихонова О. В. Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про бюджетну систему України: дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2009. 220 с.
10. Одуха М. В. Поняття та зміст публічного адміністрування публічних закупівель в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2022. Вип. 26. С. 162–171.
11. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.08. Х., 2004. 431 с.
12. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України: монографія. Х., 2001. 384 с.

